

Мамакаев Мохьмадан 95 шо кхачарна лерина

Нохчийн Республикан халкъан яздархочо Бексултанов Мусас шен Мамакаев Мохьмадах йолчу эссехь яздора: «Муьлхха а художник: поэт, яздархо, композитор я суртдуьллург – кхаа тIегIан тIехь нисло.

Хьалхара меттиг шен ойланийл лакхарчун ю, шолгIачу меттехь – царца (ойланашца) нийсса верг, кхозлагIчохь – цу ойланийл лахарверг.

Вайн махкахь тIаьхьарниш дуккха а бу.

Ткъа Мохьмад? Мохьмадан меттиг хьалхара ю шен дахарехь, вахарехь а, ша йитинчу ойланийл – поэзил а» (Бексултанов Муса. «Къонахчун ложалла». – «Орга», 2003, № 8. 57 агIо). Иштта дан а ду иза.

Мамакаев Мохьмадан 95 шо кхочу кху деношкахь. Кхечу вайн бакхийчу яздархойн санна, билггала и вина хан къасто хала ду. Цъаьцца тоьшаллаш ду, Мохьмад 1908 шарахь вина аьлла, амма яздархочо шен дахаран тIаьхьарчу шерашкахь къастош дерг 1910 шеран 16 декабрь дара. Хетарехь, ша жима волуш, балхана а, дешарна а, аьттонна, ши шо тIетюьхначух тера ду цо шен ханна, ткъа тIаьхьо, набахташкара цIавирзинчул тIаьхьа, нисдина (Хьажа: 1940 шеран 7 сентябрьхь язйинчу анкете). И тидаме эцна, кхин хаттарш ца хIуьттуьйтуш, яздархочун терахьаш иштта дитича нийса хир ду аьлла хета – вина 1910 шеран 16 декабрьхь, ткъа Мамакаев Мохьмадан дахарх а, кхоллараллах а язйина дуккха статьяш ю, монографически кепара болх бацахь а (Хьажа: Туркаев Х. В. В семье братских литератур. Грозный. 1983. 150–160 агIонаш; Айдаев Ю.А. Зеркало жизни. Грозный. 1987. 66–79 агIонаш; Яблокова Г. Песня жизни. – Мамакаев Магомет. Клятва отцов». Грозный. 1980. с. 5–14; и дI. кх.). Амма и талламаш коммунистически идеологи коьрта йолчу хенахь бина бу, цу хенахьлерчу методологица, цундела дуккха а хIуманаш хьахо йиш йоцуш, я ма-дарра ца къастош дисна ду. Тахана цIогIа оьшуш ду яздархочун ерриге а произведенеш арахеца а, уьш юха таллар а. Цунах хьалха а дийцина оха (Хьажа: Минкаилов Э.С. Поэт и судьба народа. – «Советская литература и Кавказ». Грозный. 1990; Изза. О том, как продолжали жить (О жизни и творчестве М. Мамакаева. – «Возрождение». 1996, 1–7 январь; Изза. О некоторых проблемах издания и изучения произведений М. Мамакаева. – Тезисы докладов региональной научной конференции... Грозный. 1998. 259 – 261 агIонаш; Изза. Бакъволу поэт даима а шен халкъаца веа... – «Орга». 2003, № 2, 15 агIо).

... ХIаь, яздархочун дахаран некъ хала а, ирсе а хилла. Революцин, граждaнски тIеман а кегаре дIабирзинчул тIаьхьа, да, нана а делла висинчу жимчу кIантана атта хуьлийла дан а дацара. Асламбековски буберийн цIа чохь кхиьна иза, шен сел хьалха тIеэца дезначу цъхьаллица. 1926 шарахь дуйна болх бан, язъян а волавелла.

Революцин коьртачу Iалашонех цъаьь яра «керла стаг» кхоллар. Уггаре а атта дара керлачу Iедална, Мохьмад санначарех иза кхоллар – буберех, уьш даима а шайн векалшна хьалха хиларна, цъхьана низамехь долчу вижар-гIаттарна тIера, хIора дош цаьрга шен цIара цара дIаолуш долу дела. Шен «Комиссар» стихотворенехь, «Ненаца дина къамел», «Со вина де» а поэмашкахь поэто дуйьцу шен кхолламах, ша оцу шерашкахь лелийначух, лайначух а. «Нана – Даймохк» боху кхетам оцу шерашкахь кхоллабелла бу, бераллехь:

Тахна со Даймахо
Сийлахьа шен некъ хьо,
Мокхазе дегI доьлла –
МостагIна дуйьхьло йо.

□

Со лелин цо шеца,
Шен дагахь кхеби со;
Къийсамехь вай леташ,
Ца дити – ша сан дог.
(«Со вина де». 1956 шо)

□ Поэта иштта бахахь а, вайна дика хууш ду, хIетахь цунна я вайн халкъанна коммунистийн куьйгалла шена тIехь долу

Даймохк нана йоцуш, десте хилла лаьттина хилар...

Мамакаев Мохьмадан некъ хьалха цкъа шера, лакхенга боьдуш а хилла. 1927–1930 шерашкахь цо чекхийоккху Москвара Малхбален къинхьегамхойн коммунистически университет. Иза Iедалан бусулба къаьмнаш дехачу Россин йистошкарчу регионашна куьйгалхой кечбеш йолу пхьалгIа яра. Университет чекхъаьккхинчул тIаьхьа, шен ткъа шо кхаьчча, Хьалха–МартантIерчу партин окружкоман секретарь хIоттаво Мохьмад. 1930-чу шерашкахь цо куьйгаллин тайп-тайпанчу даржашкахь белхаш бо Нохчийчохь (1934 шарахь дуйна – Нохч-ГIалгIайчохь) – «Грозненский рабочий» газетан коьртачу редакторан заместитель (1931 шо), ВКП (б)-н Нохчийн обкоман ишколийн, Илман а декъан куьйгалхо, Нохчийн меттан, литературан, историн Илман-талламан институтан директор (1931–1934 шш.), ВКП (б)-н ЦК-н прогруппан декъашхо, Нохчийн областан прокурор (1934 шо)... 1934–1936 шерашкахь цо чекхийоккху ВКП (б) ЦК-хь йолу партийни белхалойн Лакхара ишкол. Цъхьана хенахь «Грозхимстройн» хьаькаман гIовс лаьтта иза, юха а – ВКП (б)-н Нохч-ГIалгIайн обкоман дешаран а, Илман а декъан куьйгалхо, тIаьхьар а «Ленинан некъ» газетан коьрта редактор хIоттаво иза. Оцу балхахь волуш дуйьхьара лоцу иза 1938 шарахь. 1940 шеран 19–25 мартехь дов хотту цуьнан (цуьнца цъхьаьна – цъхамогIа нохчийн, гIалгIайн а интеллигенцин векалийн а – Яндаров Хьамидан, Висаитов Ахьмадан, Мациев Ахьмадан, Сальмурзаев Мохьмадан, Авторханов Iабдурахьманан, Льянов Мус-тафан, Мальсагов Дошлакъан, Ведзиев ГIазмохьмадан) НГИАССР-н Лакхарчу Кхиэলেখь, уьш берриге а паргIат а боху.

Мохьмад бехкевеш вара, газетехь зорботюьхна СССР-н Конституци нохчийн матте йоккхуш гIалаташ довлиятарна, амма «... и цъаьцца корректорийн а, зорбанан белхахойн а бехк болуш нисдалар а, Мамакаевс... роьгерчу газетийн номершкахь оьшшучу кепе далох хилар а...» тидаме а эцна, хан ца тууш витира иза а... Цул тIаьхьа, 1940 шарахь, Нохч-ГIалгIайн АССР-н яздархойн цъхьанкхетараллин консультантан а, Потребсоюзан Урхаллин куьйгалхочун а болх бо цо.

Амма иштта атта тIаьхьара дер долуш дацара Iедал □ – оцу шеран 7 сентябрьхь иза юха а лоцу. 15 шо доккху цо набахтешкахь, ссылkehь...

Оцу шерашкахь цо лайнарг цуьнан стихашкахь девза вайна:

□ Со шелвелла,
Ша санна, шелвелла лелла:
Ша тIехь оьгуш,

кепе дерзийна, шина дашца аьлча – иза поэзехь дахар ду...» (Айдаев Ю. А. Зеркало жизни. Грозный. 1987. с. 68).
Воккхаверца, хазахетарца дахаре вар геналлехь дуьсу поэтан, цунна къизалла, баланаш, къацахетар девза: □ Глайгланца делхар

Тедуйжи хьуна, дог!
Хьайн цийла керчар
Тедуйжи хьуна, дог!..

.....
Шен глайгIа ша ловшар
Стогалла хета, дог!
Къурдашца къежвалар
Дозалла хета, дог!
Ма доха, делало,
Кийрара дилха дог!
Хьан глайгIа цалайнарг
Хьох кхетар вац, сан дог!
(«Даге». 1940 шо)

□ Шена, халкъана а кхолламо кечдина зераш хууш санна язйина ю оцу шарахь «Даймехкан косташ» стихотворени, ерриге нохчийн поэзехь дикахех цхьаь хилла йисна йолу.

1941–1955-чу шерашкахь (иза цуьнан кхоллараллин шолгIа мур бу) поэтан цхьа а стихотворени зорбане яьлла яц. Набахтешкахь, Сибрехахь даьхначу шерашкахь язьян а ца хилла башха аьттонаш. Амма бакъволу поэт бехкамашца сацо ницкъ бац цхьаннан – иштта а дукха дешнаш дезаш воцчу Мохьмада йоццачу поэтически кепашкахь ша ловш долчух, шен синхаамех язйо. Оцу хенахь кхоьллина ю цуьнан «ЧегIардиг», «Со гIелвелча», «ХIорде», «ГургIезан илли», дуккха а кхиерш а. Оцу стихашкахь сел буьрсачу, йоьхначу заманах долу къонахчун-поэтан тоьшалла ду, мел хала киртиг тIехIоьттича а, хьалха ша аьлла ма-хиллара, «собарах, стогаллех» ца ваьллагчу («Даймехкан косташ»).

... Лайнарг лар йоцуш ца дисна, цундела яздо поэта иштта:

□ Суй санна, вогуш цкъа со а хилла...
Сох хIинца, ваьгна, яьлла юкъ хилла.
ДIаэца ахь со, хIай шера аре,
ХIу санна, варжош, дIатаса бай тIе!
(«Хилията сох латта». 1949)

□ 1953 шарахь Сталин, ткъ еитт шарахь Iедалехь лаьттина, хийла зуламаш дина дажал, кхелха. Поэтан, нохчийн халкъан а дахарехь хийцамаш хуьлу. Дахарехь дерриге а дIадолу, амма дерриге а лан тарлуш ду, «вай вешан Даймакхакх дисчхьана» – оцу ойланна тIевогу поэт. Цо язйо Даймакхакх, ойланаш йо шен некъах, къоман исторех, цуьнан хиндолчух... И ойланаш ю Мамакаев Мохьмадан поэзехь коьрта меттиг дIалоцуш цуьнан кхоллараллин кхоалгIачу муьрехь (1956 – 1973 шераш). □ Оцу шерашкахь поэтан аьтто хилира ша хьалха язйина а, керла а поэтически произведенеш арахеца. Иттех поэтически гулар, шина томехь хьаржина произведенеш зорбанера араевлира яздархочун. Оьрсийн, СССР-н а, дозана арахьарчу къаьмнийн а меттанашка гочйира цуьнан стихотворенеш, поэмаш...

... Иштта кхоллам нисбелларг гIелваларх, кIелвисарх, цунна бехкбуьллийла дац, амма валлалц шен дукъ дIакхехьар – стаг волчу стеган декхар ду, ша къона волуш Мохьмада яздина ма-хиллара. Иза ма-оьшшу кхочушдира поэта – тIегIертачу Iожаллех юх-юха дийцахь а, сингаттаме аьзнаш сов хилахь а, и шен, массо а къонахчун а, коьрта декхар диц ца деш, кьийсамца чекхваьлла иза дахарехула:

□ Iожаллий, стогаллий – шуьшинне юккъехь,
Сихделла довха дог диълар а детташ,
Ас лехна машарца доьналла юьхь тIехь,
Доггаха Iожална дуьхьал а леташ.
(«Iожаллий, стогаллий...». 1966 шо)

□ Оцу муьрехь воьрзу яздархо прозина тIе. Цхьаь вукхунна тIаьхьа арайовлу цуьнан книгаш – «Ша меттахбаьлла» (1958 шо), «Революцин мурд» (1962), «Зеламха» (1968 шо), «Октябран салтий» (1968 шо). Оцу произведенеш язйина алссамата статьяш хиларна, царна вай леррина тидам тIе ца бохуйту хIокху статьяхь. Хьахо еза аьлла хета цуьнан «Чеченский тайп в период его разложения» книга (1973 шо). Нохчийн тайпанех, Iадатех дуьхьхьара язбина Илманан болх бу иза, хIинца а шен мехалла янза болу.

□ Мамакаев Мохьмада поэзехь, прозехь а язйина про-изведенеш, хьалха вай ма-аллара, ерриге а вайн литературан доккха, мехала дакъа ду. Шеко йоцуш, вайн поэзин классик ву иза, шен дахар, кхолларалла тIаьхьенашна масал а хилла лаьттар волуш. Луларчу къаьмнаша шайн яздархошна беш болу ларам, халахеташ делахь а, ца бина вай Мохьмадна, и дийна волуш а, кхелхинчул тIаьхьа а. Яздархо кхелхинчул тIаьхьа нохчийн маттахь цуьнан произведенеш зорбанехь ара ца хецна, цундела уьш хIинца каро хала ду. Цуьнан 100 шо кхачарна лерина мукъне а, яздархочун ерриге а произведенийн гулар арахеца езара. □

Мамакаев Мохьмадан кхолларалла шех ларамбан хьакъхилар – шеко йоцуш ду. Уьш оьшуш хилар гойту халкъан цхьайолу мехаллаш аьшнаш йинчу тахана хIоьттинчу хьоло. Къоман къоначу чкъоран синна доккха совгIат хир дара сийлахьчу яздархочун произведенеш.

2005 шо